

identiteetti-ihanteen peitelty, mutta vääjäämätön ”toinen.” Erinomaisen aineistonsa ja kysymyksenasettelunsa puolesta teos olisi kaivannut kevyempää ja vähemmän teoriavetoista käsittelyä,

joka tekisi kirjasta helpommin luettavan.

Jussi Lassila

Uusia selityksiä sananvapauden epäonnistumiselle Venäjällä

Daphne Skillen: *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin.* London: Routledge, 2017. 363 s. ISBN: 978-1-138-78766-7.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen monet uskoivat Venäjän omaksuvan länsimaiset liberaalit arvot. Uskottiin, että Venäjää voisi opettaa rakentamaan demokraattisen yhteiskunnan oikeusvaltiokäsityksen, vallanjaon, ja markkinatalouden periaatteiden mukaisesti. Daphne Skillen tarkastelee teoksessaan *Freedom of Speech in Russia: Politics and Media from Gorbachev to Putin* sananvapauden arvojen omaksumista. Hän seuraa media-alan ammattilaisten ja oligarkkien, Kremlin ja laajan yleisön välisiä suhteita kolmella eri ajanjaksolla: Gorbatšovin, Jeltsinin ja Putinin hallituskausilla. Skillenin johtopäätös on, että sananvapauden standardit ovat vakavasti heikentyneet. Pääsyyinä tähän ovat itse journalistit, jotka ovat heittäneet hukkaan Jeltsinin jättämän liberaalin perinnön ja taipuneet korruption ja Putinin hallinnon paineen alla. Teos sisältää paljon kiinnostavia huomioita sananvapauden epäonnistumisesta, minkä vuoksi se on arvokas täydennys Venäjän politiikkaa, mediaa ja sananvapautta käsittelevään tutkimukseen.

Teoksen keskeinen kysymys on, mikä on esittänyt ”demokratian ja sananvapauden unelman” käymästä toteen, ja mitä tästä voidaan päätellä. Tekijä jakaa kirjan pääkysymyksen useaan alakysymykseen: mikseivät toimittajat puolustaneet oikeuksiaan Putinin hallinnon paineen alla niin kuin he olivat tehneet Gorbatšovin ja Jeltsinin hallitusaikoina? Voidaanko tämä tulkita merkiksi demokraattisten aatteiden hylkäämisestä? Ymmärsivätkö journalistit ylipäänsä, kuinka alan käytäntöjä tulisi toteuttaa sananvapauden standardien mukaisesti? Eivätkö journalistit sananvapauden heikkenemisen sallimisen ohella edesauttaneet myös oman ammatinsa alamäkeä? Vaihtoivatko he vapauden materiaaliin ansioihin? Oliko suurvallan idean elvyttäminen sananvapauden hylkäämisen arvoista? Oliko sananvapaudella koskaan edes mahdollisuuksia

Venäjällä?

Näihin kysymyksiin vastaamiseksi kirjoittaja viittaa media-alan sisäisiin keskusteluihin sekä haastatteluihin monien alan ammattilaisten kanssa. Kirja on täynnä kertomuksia, joiden kertojina tai kohteina ovat eri tason toimittajat, poliitikot ja ihmisoikeusaktivistit. Tarinoiden kautta Skillen analysoi, kuinka sananvapaus edistyi valtakunnallisen median piirissä tutkimuksen kohteena olleena ajanjaksona. Tekijä toteaa, että Jeltsinin kauden kahdeksan suhteellisen vapaata vuotta toivat positiivisia tuloksia sananvapauden saralla, mutta nämä tulokset katosivat Putinin jo tähän mennessä 16 vuotta kestäneiden median tukahduttamistoimien seurauksena. Talven 2011–2012 laajat mielenosoitukset sekä Krimin kriisi vuonna 2014 muuttivat myös Venäjän ”demokratian” piirteitä. Skillenin mukaan Putinin hallinto oli näihin tapahtumiin saakka pyrkinyt teeskentelemään läntistä demokratiaa eri tavoin, mutta niiden jälkeen Kreml torjui länsimaiset arvot avoimesti, väittämällä niitä Venäjälle sopimattomiksi.

Kirjan tekijän mukaan suurin osa venäläisistä toimittajista avusti demokratian ja sananvapauden torjumisessa. He taipuivat Putinin hallinnon paineen alla ja valitsivat materiaaliset edut alan arvojen ylläpitämisen sijaan. Kirjoittaja tarjoaa toimittajien käytökselle useita selityksiä. Näitä syitä käsitellään kirjan ensimmäisessä osassa, joka pohjustaa toisessa osassa käsiteltävien tapahtumien tarkastelua sekä osoittaa, ettei sensuurin poistuminen automaattisesti johtanut sananvapauden vahvistumiseen Venäjällä.

Toinen luku on hyödyllinen erityisesti niille lukijoille, jotka haluavat syventää tietoaan Venäjän historiasta. Sen aloittaa kolme vuosisataa kattava lyhyt historiallinen johdanto ”Sensuurin kolme vuosisataa”. Useat kolmannen luvun osioista (esimerkiksi ”Tuottoisa ammatti”, ”Ostankinon televisiotornin viitan alta” ja ”Muodonmuutoksia”) kuvaavat media-alan ja journalismin muutoksia viime vuosikymmenien aikana. Tekijän suhtautumista näihin muutoksiin käsitellään puolestaan luvuissa ”Sananvapautta

laajennetaan: Jeltsin”, ”Sananvapautta kavenne-
taan: Putin” sekä ”Tandem”.

Skillenin mukaan Gorbatšovin kaudella sananvapaudella uskottiin olevan loistava tulevaisuus. Median oletettiin nousevan avainasemaan perestroikan eli uudelleenrakentamisen politiikan aatteiden välittämisessä kansalaisille. Glasnost taas oli sananvapauden kehityksen kannalta aatteista tärkein. Se tarkoitti ”asioiden julkiseksi tekemistä”, minkä tuli koskea paitsi valtion saavutuksia, myös sen epäonnistumisia. Glasnost-politiikan tarkoituksena oli laajentaa sananvapautta niin, että se elävöittäisi kommunistista hallintojärjestelmää, mutta vapaasti itseään ilmaisemaan ryhtyneet toimittajat eivät lopulta halunneet rajoittaa toimintaansa sen mukaisesti, mitä heiltä puolueen edun ajajina ja valtionpropagandan välikappaleina vaadittiin. Skillen toteaa, että tässä kohtaa tilanne muuttui, sillä glasnostin sijaan alettiin vaatia sananvapautta. Journalistit löysivät poliittisen toimijan, joka vastasi näiden toiveisiin. Tämä henkilö oli Boris Jeltsin, josta tuli vuonna 1987 puoluekomitean johdosta erottamisen jälkeen yksi Gorbatšovin vastaisen liikkeen johtohahmoista.

Skillen arvioi Jeltsinin kahdeksan vuoden hallintokauden olleen sananvapauden kannalta Venäjän historian suotuisinta aikaa. ”Maa nautti sananvapaudesta, joka oli laajuudessaan ja pitkäkestoisuudessaan ennenkuulumatonta”, hän korostaa ylistäen Jeltsiniä tämän aikomuksesta johtaa Venäjä liberaalin länsimaalaisen demokraatiakemityksen tielle. Muutos vaati toteutuakseen poliittisen opposition sekä riippumattoman ja kirjavan mediakentän ja vaikuttikin siltä, että nämä kaksi demokraattista instituutiota oli jo rakennettu. Samanaikaisesti oli kuitenkin virheellistä ajatella, että riippumattomuutta tarvittiin ainoastaan suhteessa valtiovaltaan. Sillä, että media-ala oli riippuvainen yksityisestä rahoituksesta, ei uskottu olevan vaikutusta toimittajien puolueettomuudelle. Luvussa ”Televisio ja käteinen” kirjoittaja kuvailee, kuinka liike-elämän toimijoiden ja poliitikkojen etujen palveleminen kuitenkin korruptoi media-alaa Jeltsinin kaudella. Yksityisille mediayhtiöille työskenteleviä tähtitoimittajia käytettiin yhtiöiden omistajien etujen palvelemiseen. Suurten yhtiöiden palveluksessa olleet toimittajat lan-kesivat keskivertotuloihin verrattuna valtaviin palkkojen ja muiden etujen houkutuksiin, joita 1990-luvun mediamogulit pystyivät heille tarjoamaan. Muualla työskennelleet kollegat ihailivat näitä toimittajia sen sijaan, että olisivat kritisoineet heitä korruptiosta.

Kirjan tekijä korostaa, että ”ero sen välillä ei ollut suuri, oliko valtion palveluksessa neuvostoajalla vai oligarkin palveluksessa uudella aikakaudella”. Toimittajien keskuudessa vallitsevasta korruptiosta tuli päivänselvää kesäkuun 1996 presidentinvaalikampanjan aikana, jolloin mediatalojen omistajat tekivät sopimuksen Kremlin kanssa Jeltsinin uudelleenvalinnan tukemisesta. Journalistit vaikenivat tuolloin Jeltsinin sairaudesta ja tämän vastuusta maan köyhtymisestä tuotantolaitosten ja energiayhtiöiden yksityistämishuutokauppojen myötä.

Skillen kuvaa, kuinka median merkitys yleisen edun palvelijana oli jo kadotettu vuoteen 1998 tultaessa, jolloin Kremlin oman mediaimperiumi, Yleisvenäläinen valtion televisio- ja radioyhtiö eli VGTRK, perustettiin. Skillen painottaa, että mitä enemmän oligarkit, hallitus ja toimittajat leikkittelivät tiedonvälityksellä Jeltsinin kaudella, sitä vähemmän kansalaiset luottivat mediaan. Hän väittää, että tämä teki kansasta entistä haavoittuvaisemman Putinin hallinnon harjoittamalle manipuloinnille. Kontrollioimalla mediayhtiöiden omistajia sekä taloudellisesti että poliittisesti Putinin hallitus rakensi ”patrimoniaalisen” joukkoviestinnän järjestelmän, jonka sisällä työskenteleviä toimittajia ohjailaan. Näin lähes 30 vuotta uudistusten jälkeen toimittajista on jälleen tullut valtiopropagandan välittäjiä.

Skillen näkee journalistien korruption pikemmin sananvapauden heikentymisen seurauksena kuin sen syynä. Hän tarjoaa useita selityksiä sille, miksi toimittajat toimivat ammattietiikkansa vastaisesti. Yksi pääsyistä on suvaitsemattomuus eriäviä mielipiteitä kohtaan. Monet toimittajat ovat sitä mieltä, että vastustajan vaientaminen huutamalla on hyväksyttävä tapa käyttää sananvapautta. Kriittisen tiedonhaun ja säädylisen väittelykulttuurin puuttuessa toimittajat pyrkivät usein tekemään vastustajilleen vahinkoa näiden pelkän arvostelun sijasta.

Skillen selittää sananvapauden nykytilaa venäläisten toimittajien ammattikentän erikoispiirteiden lisäksi myös venäläisellä mentaliteetilla. Hän viittaa kirjailija Fjodor Dostojevskin teksteihin esimerkkinä venäläisestä skeptisyydestä vapautta kohtaan rinnastaen tämän brittiläiseen liberaalijattelijaa J. S. Milliin. Millin mukaan yksilönvapaus ja sananvapaus ovat välttämättömiä välineitä, joiden avulla valtio saadaan kunnioittamaan sanatonta yhteiskuntasopimusta, jonka se on solminut kansalaisten kanssa. Kansalaisen, ei valtion tai yhteiskunnan, tekemät vapaat päätökset muodostavat järkevien yksilöiden yhteiskunnan, jossa ihmiset ovat onnellisia. Sitä vastoin Dostojevski näkee vapauden ”kammottavana

lahjana”, joka tekee ihmisistä onnettomia, koska heidän on tehtävä itse päätöksiä. Dostojevski selittää venäläisten haluttomuuden puhua vapaasti näiden syvälle juurtuneella totuudenpelolla, joka on ennen kaikkea ihmistä itseään koskevan totuuden pelkoa.

Venäjän tapauksessa juuri nämä pelot ovat Skillenin mukaan tiedon peittelyn ja vääristelyn pohjalla. Sekä tsaarin Venäjällä että Neuvostoliitossa maan hallinto turvautui tietojen vääristelyyn ja peittelyyn, koska vallanpitäjät pelkäsivät menettävänsä asemansa asioiden todellisen laidan käydessä ilmi. Hän päätelee, että kansalaisten oli joko nieltävä nämä valheet tai teeskenneltävä uskovansa niihin, mikä puolestaan ohjasi ihmisiä keksimään omia valheitaan.

Asian voi selittää myös seuraavasti: hallitsijat valehtelivat kansalaisille ja kansalaiset hallitsijoille, mikä johti vääristyneen todellisuuskuvan kehittymiseen. Esimerkiksi kommunistinen puolue julisti neuvostokansan rakentavan sosialismia. Ihmiset osoittivat suosiotaan ja vakuuttivat, että he eläisivät ilmielin sellaisessa yhteiskunnassa puoluejohdon viisaan johdatuksen alaisina. Virallisten tapaamisten jälkeen nuo samat ihmiset kuitenkin piikkasivat kommunisteja yksityisten keittiöiden turvaa antavien seinien sisällä. Sosialismin rakentaminen oli todellisuutta, mutta samanaikaisesti molemminpuolista teeskentelyä. Näin valehtelusta tuli arkipäivää sekä kansalaisten että valtiojohdon puolella.

Näin sensuurin vaihtoehdoksi nousee valheiden luoma vaihtoehtoinen ”totuus”. Tällaista valehtelun normalisointia seuraavat yleinen epäilyn ilmapiiri ja salaliittoteorioiden suosion nousu, mikä murentaa ajatteluprosessia entisestään. Kuten Skillen toteaa, ”jos ei usko mihinkään, se tarkoittaa, että voi uskoa mihin hyvänsä”.

Skillenin mielestä Putinin hallinnon päävalhe on demokratian jäljitteleminen. Tarkkaan ottaen kyse ei ole valheista, vaan manipulaatiosta ja tarinoinnista. Kaikki länsimaisen liberaalin demokratian instituutiot ovat olemassa: poliittiset puolueet, eduskunta, vaalit, vallanjako, markkinatalous ja media. Nämä instituutiot ovat kuitenkin sisällöttömiä kuoria, näennäinen demokratia (*virtual democracy*), joiden ohella ”spinnaus” eli tarinointi on uusi lisä aikaisempiin valehtelun muotoihin. Skillen kirjoittaa, että valtion kontrolloimat joukkotiedotusvälineet ovat edistäneet tarinointia luomalla vaihtoehdoisen todellisuuden. Internetissä ja sosiaalisessa mediassa leviävään tietoon ei voida luottaa trollauksen takia, mistä on muodostunut jopa oma toimialansa. Skillen ennustaa, että sananvapauden katoaminen Venä-

jällä johtaa valehtelun ja itsepetoksen kasvuun entisestään ja esimerkiksi venäläisten rakastama suurvaltamytytti on elpymässä. Skillen selittää loistavasti myytin ytimen suosituksen kautta: ”Napoleon oli vahva, kunnes tämä hyökkäsi Venäjälle”. Tämä sanonta kuvastaa venäläisille tyypillistä tarvetta tuntea ylemmyyttä, joka mielestäni selittää paitsi Putinin hallinnon suosion, myös sananvapauden laskua. Tätä tunnetta ei kannata sekoittaa ylpeyteen tiettyyn kansaan kuulumisesta vaan se perustuu selkeästi nimitäviin syihin tai kansan saavutuksiin. Venäläinen ylemmyudentunto perustuu lisäksi tunteisiin, ei järkisyihin. Perinteinen, mutta jo vanhentunut lausahdus Napoleonista on jo vaihtunut uuteen: ”Krim on meidän”. Tämän iskulauseen tunnelaus taas on niin suuri, että se sokaisee ihmiset ja tekee heidät onnelliseksi. Krimin liittämisen seuraukset, kuten talouspakotteet, vaikuttavat epäoleellisilta euforian jatkuessa. Mikä voikaan olla parempaa tyrannialle kuin kansa, jonka aineettomat tunteet tekevät onnelliseksi, ja joka on sokea aineellisille ongelmille?

Toinen Skillenin teoksen erinomainen osa on analyysi käsitteen ”vapaus” omaleimaisesta merkityksestä Venäjällä. Kuten Skillen korostaa, venäjän kielessä on kaksi vapautta tarkoittavaa sanaa: *svoboda* ja *volja*. *Svoboda* tarkoittaa vapautta yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien yhteydessä. Se on lähellä sitä länsimaista vapauden käsitettä, johon amerikkalainen tuomari Oliver Wendel Holmes on viittannut. Hänen mukaansa absoluuttista vapautta ei voi olla olemassa, sillä kenelläkään ei ole oikeutta huutaa ”tulipalo” aikomuksenaan aiheuttaa pakokauhua täydessä teatterisalissa. *Volja* puolestaan tarkoittaa oikeutta tehdä mitä hyvänsä, toimia rajoittamatta. Tämän sanan merkitys on lähellä anarkiaa ja sillä on negatiivinen kaiku, sillä se yhdistetään väkivaltaan ja mielivaltaan, jota vastaan pitää suojautua.

Skillen viittaa Moskovan valtiyliopiston kielitieteilijä Tatjana Surikovan kantaan siitä, etteivät venäläiset ole vielä omaksuneet vapautta eli *svoboda* sen länsimaaisessa merkityksessä. Tämän takia Skillenin mukaan kysymykseen ”haluatko Venäjän olevan vapaa” venäläinen vastaa todennäköisesti: ”en todellakaan!” Vastaus tarkoittaa, ettei henkilö halua Venäjän ajautuvan kaaokseen. Skillen huomauttaa, että sensuuriin tottuneille venäläisille ”vapaus tarkoitti paradoksaalisesti jotain rajoittamatonta ja villiä”. Tämä saattaa selittää Levada-keskuksen vuonna 2012 tekemän mielipidemittauksen tulosta, jonka mukaan kaksi kolmasosaa venäläisistä kannattaa sensuuria internetissä.

Levada-keskuksen Aleksei Graždankin usko, että tulosta selittää perinteinen vapauden pelko, jonka mukaan vapaus ymmärretään oikeudeksi haitallisen informaation kuten pornografian levittämiseen. Tämä perinteinen näkemys on suosittu jopa niiden parissa, jotka ajavat ihmisoikeuksia ja sananvapautta. Skillen viittaa Aleksandr Solženitsyniin, lännessä kuuluisaan ja Neuvostoliitosta karkotettuun toisinajattelijaan, joka totesi vuonna 1978, että ”tuhoisa ja vastuuton vapaus” oli johtanut ”ihmiskunnan turmeltuneisuuteen”, sillä yhteiskuntaa ei oltu suojeltu muun muassa ”elokuvilta, jotka ovat täynnä pornoa, rikoksia ja kauhua”.

Vaikka Skillen erottaa analyysissään käsitteet *svoboda* ja *volja*, sekoittaa hän ne mielestäni kirjoittaessaan protestitaideperformansseista (Pjotr Pavlenskia, taideryhmä Voinaa ja Pussy Riotia käsittelevät osiot). Tekijä mieltää Pussy Riotin Moskovan Kristus Vapahtajan katedraalissa esittämän 30 sekunnin Putinin vastaisen punk-rukouksen sananvapaustapauksena, jonka venäläisten tulisi ymmärtää *svobodana*. Hänen mukaansa se, että 43 % venäläisistä ilmaisi suhtautuvansa kyseiseen performanssiin kielteisesti, on valtiollisten TV-kanavien aivopesukampanjan tulosta. Toisin kuin Skillen, näen itse tapauksessa oivan esimerkin *voljasta*. Vaikka taiteilijat väittivät puolustavansa yhteistä vapautta, mielestäni he toivoivat vain vapautta itselleen, vapautta toimia muiden oikeuksia kunnioittamatta. Juuri tämä on *voljan* ydin, joka muuttaa vapauden kaaokseksi. Yleisön vastenmielisyys tulisi tässä kohdoin tulkita perinteiseksi *voljan* peloksi, eikä valtionpropagandan seuraukseksi.

Teorian tasolla eriteltyjen *svobodan* ja *voljan* käyttämisen haasteellisuudesta huolimatta Daphne Skillenin teos on merkittävä lisä Venäjän politiikkaa, mediaa ja ilmaisunvapautta käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen. Se soveltuu sekä niille, jotka eivät entuudestaan tiedä mitään sananvapaudesta Venäjällä, että niille, jotka ovat

jo perehtyneet aiheeseen. Tutkijoille teos tarjoaa paljon kiinnostavaa materiaalia haastattelujen muodossa. Venäläisellä lukijalla on oiva mahdollisuus tutkailla itseään ulkopuolisen silmin.

Daphne Skillen päättää analyysinsä toteamalla, että Jeltsinin kausi oli sananvapauden kulta-aikaa. Hän korostaa, että silloin toimittajat eivät olleet ”järjestelmän orjia”, vaan riippui ennen kaikkea journalisteista itsestään, kuinka sananvapautta käytettiin ja miten sen omaksumista Venäjällä edistettiin. Putinin kausi on puolestaan sananvapauden kaventumisen aikaa. Sensuuri, tiedotusvälineiden kontrolli ja propaganda ovat tehneet paluun. Vaikka Putinin hallitus on tehnyt paljon sananvapauden tukahduttamiseksi, Skillen syyttää kehityksestä ennen kaikkea journalisteja, jotka ovat epäonnistuneet tavoitteessaan sananvapauden juurruttamisessa. Toimittajat ovat yhtäältä antaneet ”eristyneisyyden, vääristyneen ajattelun ja Venäjän suurvalta-aseman illuusion” vaikuttaa itseensä ja toisaalta he eivät ole osanneet käyttää hyväksi Jeltsinin kauden perintöä tai vastustaa korruptiota.

Olen samaa mieltä loppupäätelmistä sekä syistä, jotka kirjan tekijän esittää sille, miksi niin monista journalisteista on tullut propagandan välikappaleita. Selitys on oivaltava ja perustuu tosiasioihin. Samanaikaisesti Skillen myös nostaa analyysin filosofiselle tasolla viittaamalla Dostojevskiin, Milliin ja muihin ajattelijoihin.

Kirja inspiroi lukijaa myös pohtimaan, mikälain tulevaisuus Venäjää odottaa länsimaisen liberaalin demokratian rakennusyrityksen epäonnistuttua. Tuleeko Venäjä muistuttamaan hallitusmallinsa puolesta vaikkapa Turkia? Vaikuttaa siltä, että lisää tutkimusta tarvitaan tarkastelemaan, pystyykö Venäjä rakentamaan oman vaihtoehtoisen järjestelmänsä.

Englannista suomentanut Kristiina Silvan

Liudmila Sivetc

Suomi *sui generis* ja Stalin

Kimmo Rentola: *Stalin ja Suomen kohtalo*. Helsinki: Otava, 2016. 239 s. ISBN: 978-951-1-27538-1.

Poliittisen historian luennolla joitakin vuosia sitten professori Rentola totesi, että talvisodassa osoitettu sitkeys takasi Suomelle Neuvostoliiton politiikassa erityisaseman sodan jälkeen.

Moskovassa oli arvioitu, että aiemmin Suomen sisällissodassa punaisiin kuuluneet liittyyisivät tukemaan Neuvostoliiton armeijaa, mutta näin ei käynyt, vaan suomalaiset taistelivat yhtenäisenä neuvostoarmeijaa vastaan. Suomen puolustus kesti sodan ensimmäiset rynnistyksen ja puna-armeija ei päätyntekemään kunniaa Ruotsin rajalla. Länsivaltojen Suomen avustamisesta